

HERALDISK TIDSSKRIFT

1962 • BIND 1 • NR 5 • SIDE 197–204

Bergensfarerne og Islands ældste våben
Af Sven Tito Achen

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldininen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Bergensfarerne og Islands ældste Våben

Af *Sven Tito Achen*

I DEN sydsjællandske købstad *Næstved* var man i 1870'erne ved at grave grunden til et hus i Brogade nr. 5, og under dette arbejde fandt man en terrakotta-plade, ca. 51 × 51 cm, med et våbenrelief på. Ejeren lod pladen mure ind i en bagbygning til det nye hus, og her sad den ret upåagtet i næsten hundrede år.

En overgang var ejendommen blevet anvendt som kaserne, og da Gardehusar-regimentet, i anledning af sit 200 års jubilæum i 1962, forberedte en regimentshistorie, blev man gjort opmærksom på relieffet, som formodedes at være af militær art. På Tøjhusmuseet i København så konservator *Aage Wulff* et fotografi af pladen og lod det gå videre til *Heraldisk Tidsskrift*, som kunne oplyse, at pladens våben tilhørte den gren af det gamle nordtyske Hansaforbund, som kaldtes »Bergensfarerne« (se figur 1).

Reliefpladen i Næstved

Allerede før dette havde afdøde konservator *Peter Linde*, Nationalmuseet, og lederen af *Næstved Museum*, lektor *F. Michelsen*, dog været opmærksom på pladens eksistens. De oplysninger om dens oprindelse og historie som bringes her, skyldes lektor *Michelsen*. Pladen befinder sig nu i hans varetægt, idet ejerne af huset, i hvis mur relieffet sad, besluttede at overlade pladen til *Næstved Museum*.

Lektor *Michelsen* har, efter konservator *Lindes* antydning, fundet frem til, at relieffet er modelleret hos den lübske kunstner *Statius von Düren*, hvis terrakotta-værksted spillede en

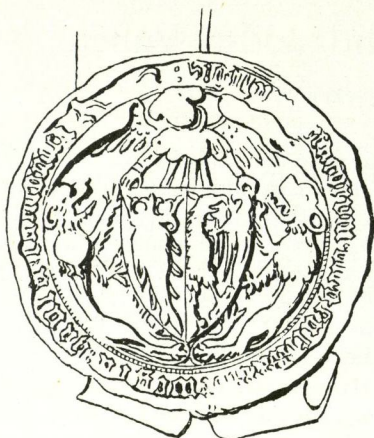
rolle i anden halvdel af 1500-tallet. Pladen er fremstillet som aftryk af en negativ lerform. Ved hjælp af en sådan kunne man støbe mange plader, og der kendes fra vor tid i hvert fald tre andre eksemplarer af »Næstved-pladen«, to i Lübeck og et i Hamburg (købt fra Lübeck).

Hvor mange eksemplarer af pladen som i sin tid er fremstillet, vides ikke. De har utvivlsomt først og fremmest været beregnet for ydre udsmykning af det hus, som *Bergensfarer-kompagniet* overtog i Lübeck o. 1557. Bygningen eksisterer ikke mere, men i en afhandling af *John Eimers*, »Die Werkstatt des Statius von Düren« (se litteraturlisten, bagest) findes en rekonstruktionstegning af den.

Dette er hvad vi ved. Ikke så lidt, men som det i reglen går, er der end-

1. Reliefpladen fra *Næstved* med *Bergensfarer-våbenet*. Terrakotta, oprindelig rød, nu grå; ca. 51 × 51 cm. Fremstillet i 1550'erne, omkring 320 år senere fundet i jorden i *Næstved*. Nu i *Næstved Museum*.

2. De lübske Bergensfareres våben i et segl fra 1415. Dette er det ældste kendte eksempel, ikke blot på deres våben, men overhovedet på stokfiskens optræden i heraldikken. Efter Thiset.

nu mere vi ikke ved. Vi ved ikke, om pladen i Næstved nogen sinde har siddet i Bergensfarernes hus i Lübeck, eller i en af deres bygninger andetsteds, eller om den kanske stammer direkte fra Statius von Dürens værksted. Der har været hanseatiske »ligere« i Næstved, men noget kontor synes Bergensfarerne, eller Hansaen overhovedet, ikke at have haft dér. Vi ved intet om hvorledes, eller hvorfor, pladen er kommet til Næstved. Og udover at det må være sket mellem 1550'erne og 1870'erne, ved vi heller ikke noget om hvornår.

Bergensfarer-våbenet

De lübske Bergensfareres våben, sådan som det ses på Næstved-pladen, var: lodret delt, 1. felt en kronet stokfisk (tørfisk), 2. felt en halv dobbeltørn fast på delingen. Somme tider sad ørnen i 1. felt. Farverne kendes andetsteds fra: sølv fisk og guld krone i

rødt, sort ørn i guld. Stokfisksen gives snart fra siden, blot opskåret og rensset (figur 1), snart flækket og åbnet (figur 3).

Det er almindeligt antaget, at den kronede stokfisk i 1. felt var Islands våben, ørnen i 2. felt halvdelen af Lübecks. De varer som købmændene fra Lübeck hentede i Bergen, kom i vid udstrækning fra Island, og det var derfor naturligt — mener man — at det kompagni som formidlede handelen, forenede disse to staters våbener i ét.

Hvad ørnen angår, er denne forklaring sikkert rigtig. Ganske vist er Lübecks våben ikke en sort ørn i guld — det er det Tyske Riges våben — men en sådan ørn med et brystskjold, vandret delt af sølv og rødt. At ørnen i det sammensatte våben alligevel, også uden denne detalje, skal opfattes som Lübecks, kan sluttes af det våben, som de hamburgske Bergensfarere førte: en kronet stokfisk på ganske samme måde, kombineret med Hamburgs halverede byvåben.

Hvad stokfisksen angår, må man derimod have lov til at tvivle på denne forklaring.

For det første: Hvorfor skulle et tysk kompagni, med »endestation« i og navn efter Bergen, føre Islands våbenmærke i sit skjold? Hanseaterne sejlede vistnok kun undtagelsesvis selv til Island. Og de varer de hentede i Bergen, kom utvivlsomt i mindst lige så høj grad fra Norge og Færøerne som fra Island.

For det andet: Kan et handelskompagni optage en fremmed stats udiferentierede våben i sit eget, blot fordi det køber denne stats varer? I dag kunne noget sådant bestemt ikke få lov til at passere. Bergensfarer-våbenet kendes fra 1415. Var 1400-tallet mindre kritisk over for heraldisk misbrug

3. Træsnit foran i Holar-salmebogen fra 1589, det ældste kendte eksempel på stokfiskens som våben for Island, brugt på Island.

end 1900-tallet? Naturligvis ikke. De store retssager og de berømte domme om uretmæssig brug af andens våben fandt jo netop sted i 1300- og 1400-tallet.

Islands stokfisk

Vi ved, at stokfiskens tidligere var Islands våben, dvs. at den var det indtil 1903 (da den afløstes af en falk), men fra hvornår? Det er det springende punkt.

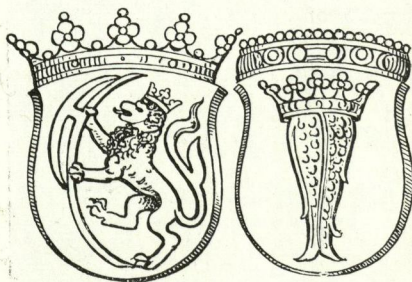
Det ældste eksempel på officiel, uimodsigelig brug af den kronede stokfisk som Islands våben, er et træsnit bag på titelbladet til *Ein ny Psalma Bok*, den såkaldte »Holar-salmebog«,

trykt 1589. Som for at undgå enhver tvivl er våbenet betegnet »Islands mærke«, *Insignia Islandiæ* (se figur 3). Stokfiskens sidder også i Islands ældste bevarede landssegl, fra 1593. Et tidligere landssegl, som Christian 3. lod skære i 1550, er ikke bevaret, aftryk tilsyneladende heller ikke, og dets eventuelle våbenmærke kendes ikke.

Det ældste uofficielle eksempel på stokfiskens som Islands våben figurerer på den svenske kirkemand Olaus Magnus' »Carta Marina«, fra 1539 (se figur 4).

Den ældste forekomst af Bergensfarer-våbenet med stokfiskens i 1. felt er imidlertid som nævnt fra 1415, altså ca. 125 år ældre end Olaus Magnus, og ca. 175 år ældre end Holar-salmebogen. Hvoraf slutter man, at stokfiskens var Islands våben allerede i 1415?

Det gør man på grundlag af en tegning i en islandsk skindbog fra o. 1360 (se figur 5). I denne tegning så Anders Thiset (og med ham bl. a. Halldór Hermannsson, Grandjean, og Astrid Friis) beviset for, at Island på dette tidspunkt førte en stokfisk som sit våben. Thiset mener, at tegningen er »den ældste kendte fremstilling af vå-

4. Islands våben på Olaus Magnus' Nordens-kort, trykt i Venezia 1539. Det er anbragt på kortet af Island, side om side med det norske våben. Efter Halldór Hermannsson.

benmærket«, og »et talende vidnesbyrd om, at dette mærke er opstået på Island selv«.

Er dette ikke alt for omfattende en konklusion at drage? Det kan ikke afgøres, om tegningen er af samme hånd som teksten, men den har i alle fald intet at gøre med tekstens indhold, som nemlig er en række regler for gudstjenesten. Det er altså en ren tilfældighed, at fisken er tegnet netop her. Men hvorfor i alverden skulle en islænding ikke kunne falde på at tegne en stokfisk uden at have en heraldisk tilskyndelse dertil?

Hvad er der størst chance for, at en anonym person tilfældigvis giver sig til at tegne i margenen på et dokument om noget helt andet: landets våben eller landets almindeligste produkt, fødemiddel og handelsvare? Hvis

f. eks. en nordmand havde tegnet en løve som holdt en økse, kunne man med rette have draget den konklusion, at det næppe var efter naturen, han havde tegnet den. Men en islænding som tegner en stokfisk, et af de almindeligste syn inde eller ude i hele Island, behøver det nogen forklaring? Hvad tegner danske børn: tre blå løver eller øfgrise? Og hvis denne specielle stokfisk var ment som landets våben, ville tegneren næppe have udeladt kronen og da slet ikke skjoldet!

Den betydning, man har tillagt denne ganske uheraldiske tegning, skyldes udelukkende, at stokfisken ca. 200 år efter var Islands våben. Hvis Islands senere våben var blevet f. eks. en islandsk hest, ville ingen så meget som et øjeblik have studset over tegningen.

Bergensfarerne først?

Når *Bergensfarernes* stokfisk altså er dokumenteret mindst 125–175 år før Islands stokfisk, kunne det så ikke tænkes, at sammenhængen var lige omvendt, og at altså Island havde sit våben fra Bergensfarerne, ikke Bergensfarerne deres 1. felt fra Island?

I sin artikel fra 1914 var Thiset inde på denne tanke. Det »lå ikke fjernt at formode«, skrev han, »at selve Islands våben skyldtes (Bergensfarerne) og . . . var blevet øen pånødt udefra, fra Lübeck eller fra Bergen«. Han forkastede denne teori på grund af tegningen fra o. 1360, men hvis denne tegning alligevel ikke kan opfattes som *heraldisk*, kommer der igen liv i teorien. Sagen kunne i så fald hænge således sammen:

I det våben Bergensfarerne gjorde sig, kombinerede de deres hjembys våbenmærke, ørnen, med en ganske nøgtern afbildning af den vigtigste af de varer, som de kom til Bergen for,

5. Tegning i kanten af et islandsk skindmanuskript fra o. 1360. Dokumentets tekst indeholder regler for gudstjenesten.

Kungl. Biblioteket, Stockholm.

nemlig stokfisk. De satte en krone over fisken for at tilkendegive deres kgl. handelsprivilegium, grundlaget for hele deres tilstedeværelse i Bergen. Intet kunne være naturligere end denne kombination. Den var et skilt, der fortalte *hvorfra* de kom og *hvad* de handlede med.

En parallel findes i det berømte *Hudson's Bay Company*, som Charles 2. af England i 1670 gav eneret på pelshandelen i Canada via Hudson Bugten. Dette kompagnis våben er: *i sølv felt et rødt kors mellem fire sorte bævere*. Altså *hjemlandets* St. Georgskors, og bæverne som udtryk for den *vare*, skindene, det hele drejede sig om.

Igennem 100 år eller mere var høj og lav i hele Nordeuropa ved tusinde lejligheder vidne til, at lübske skibe lossede deres last af islandsk fisk. Man vidste, at ørnen i købmændenes våben repræsenterede Lübeck; det var en nærliggende tanke, at den kronede stokfisk måtte repræsentere Island. Sådan kan Olaus Magnus have ræsonneret, medens han redigerede sit kort i 1539, og da først kortet forelå, kan det have støttet en udbredt misforståelse, og dermed medvirket til at stokfisk *blev* Islands våben.

Det lyder ret plausibelt. Alligevel er denne forklaring ikke helt tilfredsstillende.

En ny teori

Det viser sig nemlig, at stokfisk slet ikke er så enestående et våbenmærke, som man vistnok i almindelighed tror.

Den kronede stokfisk, uden ørn, er for det første brugt som »byvåben« for den tyske bydel i *Bergen*, den såkaldte »Brygge«. Dette er påvist af den norske museumsdirektør *Thor B. Kielland* (se litteraturlisten).

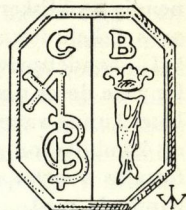
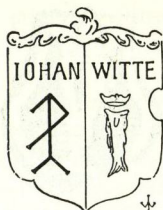
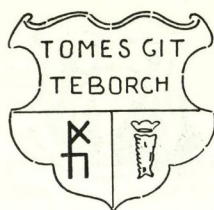
6. To eksempler på den bergenske Brygges »stadstegn« til påbudt mærkning af sølvtøj, vistnok indført 1537. Stærkt forstørret. Efter Kielland.

I slutningen af 1400- og begyndelsen af 1500-tallet søgte de norsk-danske konger at indføre tvungen mærkning af norsk sølvtøj, ikke blot med mestermærker, men også med bymærker. Dette gjaldt også de tyske guldsmede, som boede på »Bryggen«. Kielland har undersøgt en række sølvbægre, fremstillet i Bergen i begyndelsen af 1500-tallet, og blandt dem fundet to, som foruden med mestermærker er forsynet med »et stempel som i to variasjoner fremstiller en kronet halv fisk, stempler som i sin form helt har et »stadstegns« karakter« (se figur 6). Han kommer til det resultat, at dette stempel må være et »synderligt stadstegn« for »den stad i staden som »Bryggen« utgjorde«.

En anden norsk museumsmand, *Johan Koren Wiberg*, har dokumenteret, at den kronede stokfisk indgik i våbener for en lang række *bergenske* og *lübske* familier, bevaret fra 1600-tallet og fremefter, men muligvis ældre (se figur 7).

Og det var ikke kun personer med tilknytning til Hansa-kontoret, som førte stokfisk. Den træffes f. eks. også så fjernt som i *Tromsø*, ført af en norsk embedsmand, oven i købet i udelt skjold (se figur 8).

En stokfisk mellem to kroner sidder i det våben (se figur 9), som den dan-

7. Fire eksempler blandt mange på bergenske borgeres våbener med kronet stokfisk i: Thomas Gitteborch 1627, Johan Witte 1651, Henrik Schrøder 1713 og Christopher Becker 1702. Efter Wiberg.

ske købmand *Joachim Irgens* fik ved sin adling i 1674. I århundredets midte havde han forpagtet handelen på *Færøerne*. Han lånte kongerne store summer, og i 1666 overtog han til gengæld Nordlandenes Fogderi i Norge. I sin bog om slægten Irgens formoder *L. K. Langberg*, at *Joachim Irgens*' »rigdom først skriver sig fra havets skatter, fiskehandelen, som vel var det væsentligste ved forpagtningen av *Færøernes* handel«.

Vi ser altså en veritabel kreds af stokfiske-våbener, grupperet omkring Nordatlanten: Bergensfarer-kompagnierne i Lübeck og Hamburg, Bergen (stadstegn for Bryggen og familievåbener), Tromsø, *Færøerne*, Island. Og dette er jo i høj grad naturligt. Stokfisk har været den dominerende vare langs alle disse kyster, det som alle levede af, direkte eller indirekte, grundlaget for den hele trafik og handel; i Island blev stokfisk i 1420 gjort til landets »møntfod«!

Sådanne yrkesvåben-grupper findes også andre steder. I bjergværks-egne fører talrige familier, institutioner og myndigheder to krydsede hamre eller hakker i deres våben. I vindyrkende områder kan man finde en drueklase i hvertandet våben. Det er heller ikke kun fastland, der skaber våben-grupper. Også havet kan forbinde en kreds af våbener med et fælles præg, f. eks.

Lollands, Bornholms og Vendens lindorme.

Hvem der først satte stokfisk i sit våben: Island, Lübeck, eller folk i Norge, bliver vel aldrig opklaret. Mon ikke Bergensfarerne? I alle fald næppe Island. Dels er de sikre vidnesbyrd om den islandske stokfisk, som vi har set, meget senere end den lübske. Dels eksisterede der efter al sandsynlighed *et andet islandsk våben* i forvejen!

Det islandske lørevåben

Wijnbergen-våbenbogen er et fransk håndskrift fra 1200-tallet. Størstedelen af dens 1312 farvelagte våbentegninger gengiver franske, nederlandske og tyske adelige våbener, men dens sidste 56 illustrationer viser datidens kongevåbener: Frankrig, Aragonien, Navarra, Skotland, Danmark, Sverige, Norge, osv., og blandt disse finder man, som nr. 1306, våbenet for »Kongen af Island«, *le Roi dillande* (d'Islande): vandret sribet af sølv og blå med et guld skjoldhoved, herover en rød oprejst løve holdende en økse (fig. 10).

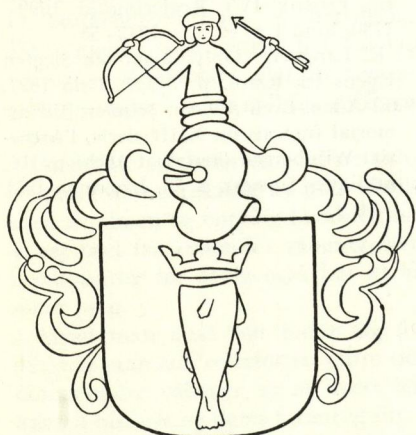
Om man ser bort fra striberne, består dette våben altså af *en rød økse-bærende løve i guld felt*, nøjagtigt det modsatte af den norske konges våben: *en guld økse-bærende løve i rødt felt*. Og striberne kan have haft deres funk-

tion: uden dem ville man ikke kunne se forskel på farveløse gengivelser af de to våbener, f. eks. i segl.

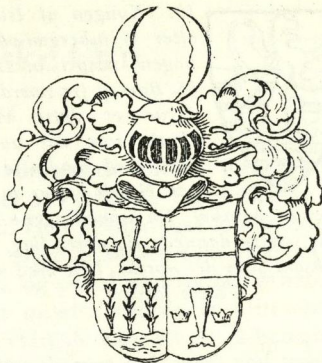
I løbet af 1260'erne havde de hidtil uafhængige islændinge anerkendt den norske konges overherredømme over deres ø. Den del af Wijnbergen-våbenbogen hvori Islands våben sidder, er udført mellem 1270 og 1285. Indtil 1280 havde det norske kongevåben bestået af løven alene, uden økse; først i dette år satte Kong Erik Præstehader øksen, Olav den Helliges mærke, ind i våbenet. Det våben for »Kongen af Norge« som er gengivet i Wijnbergen er dette, nye våben.

Det islandske kongevåben som det ser ud i Wijnbergen-våbenbogen, kan næppe opfattes som andet end en afledning af det norske kongevåben; meget nærliggende, da Kongen af Norge og Kongen af Island var én og samme person. Og våbenet må være dannet mellem 1280 og 1285. Uden øksen kan Kongen af Island teoretisk have ført våbenet, allerede fra 1260'erne.

Det store spørgsmål er naturligvis, om dette våben faktisk har været brugt

8. Våben for sorenskriver Søren Pedersen Bogø i Tromsø 1699. Han var født 1657. Efter Krag: «Norsk heraldisk Mønstring».

9. Våben for Joachim Irgens, adlet 1674 med navnet von Westervig. Stokfisk og kroner er af guld i rødt felt. Den i 1824 adlede familie von Irgens-Bergh mente, vistnok med urette, at nedstamme fra ham og optog ovenstående våben i deres våbens 1. felt. Efter Storck: »Dansk Våbenbog«, 1910.

af den islandske konge, eller om det blot er resultatet af den middelalderlige våbenbogs-forfatters fantasi. Ifølge våbenbogens udgivere fremgår det af håndskriftets karakter, at dets forfatter har rejst meget, og i vid udstrækning må have kopieret de adelige våbener på deres hjemegn, men for kongevåbenernes vedkommende kan det næppe forholde sig således. Blandt disse er der endda flere våbener for de fiktive monarker, som tidens heraldik yndede, f. eks. »Kongen af Babylonien« og »Kongen af Afrika«.

Har det islandske løve-våben været brugt på Island? Og i så fald: hvor langt op i tiden? Det er spørgsmål, som det nok var værd at få besvaret.

Resumé

Stokfisken findes fra 1400-, 1500- og 1600-tallet brugt som mærke i en række våbener, der alle har tilknytning til den del af Nordatlanten, hvor stokfisken var en dominerende vare. Hvem

10. »Kongen af Island«
 efter Wijnbergen-våben-
 bogen, udført o. 1280—
 85. Bortset fra tværdelin-
 gerne er dette våben
 eksakt som det norske,
 blot med modsatte far-
 ver. Hertil findes en for-
 bløffende parallel: Da islændingene over
 600 år senere dannede sig deres flag, blev
 det eksakt som det norske, blot med mod-
 satte farver!

der først har taget den som sit våben-
 mærke, kan næppe fastslås med sikker-
 hed, men hvad utvetydig heraldisk
 brug angår, er det ældste kendte eks-
 empel i alle fald de lübske Bergens-
 fareres segl fra 1415. Våbenet heri er
 ca. 125 år ældre end det næstældste,
 nemlig det stokfiske-våben som 1539
 tillægges Island (og som fra 1589 med
 sikkerhed vides at være øens våben).

Om Islands stokfisk er inspireret af
 Bergensfarernes eller uafhængig af
 denne, vides ikke, men nogle af de
 øvrige stokfiskevåbener er utvivlsomt
 afledet af Bergensfarer-våbenet.

Andre heraldikere har ment, at Is-
 lands stokfisk var den første, og at
 Bergensfarernes våben er en afledning
 af Islands. Denne opfattelse bygger på
 en tegning fra o. 1360. Efter min me-
 ning er denne tegning ikke-heraldisk,
 tilfældig, og beviser intet i den ret-
 ning. Teorien om stokfisken som Is-
 lands våben på dette tidspunkt under-

graves yderligere derved, at der synes
 at have eksisteret et tidligere islandsk
 våben, med en løve, kendt fra o. 1280
 —85, altså bare 80 år før.

Litteratur

- John Eimers: Die Werkstatt des Statius
 von Düren, p. 133—277 i »Nordelbingen«
 3. Band, Flensburg 1924.
- Anders Thiset: Våbenmærkerne for Is-
 land, Færøerne og kolonierne, p. 177—
 94 i »Årbøger for Nordisk Oldkyndig-
 hed« 3. række 4. bind, 1914.
- Diplomatarium Islandicum 3. bind 1269—
 1415, p. 150—54, København 1896.
- Halldór Hermannsson: Skjaldmerki Is-
 lands, p. 157—75 i »Eimreiðin« 22. år-
 gang, København 1916.
- Poul Bredo Grandjean: Islands stokfisk,
 p. 148—50 i »Det danske Rigsvåben«,
 1926.
- Astrid Friis: Stokfisken og Rundetårn,
 Politikens kronik 12. juni 1961.
- Thor B. Kielland: Den kronede tørrfisk,
 p. 1—8 i »Gullsmedkunst« nr. 11, Norge
 1934.
- Johan Koren Wiberg: Bomerker og Inn-
 flyttere vedkommende Kontoret i Ber-
 gen, p. 21 ff., Bergen 1935.
- Hans Krag: Norsk heraldisk Mønstring
 fra Fredrik IV's Regjeringstid 1699—
 1730, bind 1 p. 69, Ålo 1942—55.
- L. K. Langberg: Oplysninger om Slegten
 Irgens fra Røros, p. 163 ff., Oslo 1927.
- Paul Adam-Even & Léon Jéquier: Un ar-
 morial français du XIIIe siècle, l'Armo-
 rial Wijnbergen (særtæk af Archives Hé-
 raldiques Suisses), p. 76, Lausanne 1951
 —54.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.